

ПРОБЛЕМИ БОРОТЬБИ ЗА УКРАЇНСЬКУ ДЕРЖАВУ В ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ ОЛЕНИ ТЕЛІГИ

Незалежна Українська держава була головною метою життя Олени Теліги. З того часу, коли усвідомила себе україркою (а сталося це вже в еміграції в Чехословаччині), задумувалася над причинами поразки своїх співвітчизників у боротьбі за власну державу, над шляхами її відродження в майбутньому, над місцем жінки у цій боротьбі, над місією поета, а отже й своїм призначенням.

Олена Теліга надавала великого значення національному самоусвідомленню, завжди підкреслювала свою “українськість”, її ставлення до людей навіть у особистому спілкуванні значною мірою визначалося тим, як людина ставиться до України, наскільки вона є національно свідомою. В одному з листів до Наталі Лівичкої-Холодної підкреслювала, що їхня “українськість” “не підпадає під жадні вітри, не йде ні на жадні компроміси”¹. Вона закликала українців завжди відчувати свою “національну спільноту, нерозривний зв’язок крові – братерство в народі”. Ці останні слова винесла вона в заголовок статті, в якій писала: “Не солодкі, нездійснювані обітничі, а суворе підпорядкування себе безсмертним і невловимим вимогам нації – дозволить їй стати перед світом у весь потужний зріст!”²

Із свого власного досвіду Олена Теліга, що була вихована змалечку в російськомовному середовищі, на російській літературі і усвідомила себе україркою лише в еміграції, прекрасно розуміла, яке велике значення в житті нації і національної держави має її мова. Сама все життя працювала над тим, щоб досконало оволодіти українською мовою. З цією метою поступила на підвідділ української мови та літератури історико-літературного відділу Українського педагогічного інституту ім. М. Драгоманова в Празі, а потім постійно займалася самоосвітою. У листі до Д. Донцова від 17 жовтня 1928 року вона писала: “Але зараз я працюю над своєю рідною Українською мовою, яку я, на жаль, знаю дуже недавно, і над якою мені прийдеться багато попрацювати, щоб оволодіти нею як рідною” [с.351].

І вона справді наполегливо працювала над вдосконаленням своїх знань рідної мови, дуже ретельно ставилася до того, щоб у її поезіях не було мовних помилок, щоб правильно звучали наголоси. З приводу так званих “спірних наголосів” вона неодноразово зверталася за порадою до Наталі Лівичкої-Холодної, зауважуючи, що та добре знає українську мову. В листі до неї від 19 жовтня 1932 року О.Теліга писала: “У тебе не можуть бути такі помилки, як у Маланюка, Ольжича і в мене. “Степа”, “Копита” – це вплив російської мови. Ця ж помилка була в моєму вірші “Відвічне”, яку я зауважила вже після того, як відіслала його тобі, а власно “Віка летять”, але я цей вірш вже давно виправила”³.

Вже будучи відомою поетесою і публіцисткою, вона виробила свій погляд на шляхи розвитку української мови, наважувалася полемізувати навіть з І.Огієнком та його співробітником І.Коровицьким, мріяла про видання газети, в якій можна було б “критикувати все, що гальмує наш національний розвиток”. Про це вона писала в листі до своєї приятельки Ксенії Світлик від 3 серпня 1937 року. В тому ж листі писала про те, що поважає їхнього спільного друга Івана Коровицького, хоч не в усьому з ним погоджується. “Не погожуюся із статейкою Івана про чужі слова в укр[аїнській] мові. Не знаю, чи Ви її читали в “Рідній Мові”. Іван стає на небезпечний шлях вульгаризації і примитивізації мови, пропонуючи заміну загально вживаних слів (балянс і т.п.) своїми словотворами. На мою думку це не потрібно. Кожна мова мусить мати загально-європейські терміни. Інакше це буде нагадувати чеське Divadlo замість театру. Хочу з ним подискутувати на цю тему...”⁴

Питання шляхів боротьби за Українську державу особливо гостро стало перед Оленою Телігою і її побратимами – українськими націоналістами – напередодні нападу Німеччини на Радянський Союз. Для себе вирішила, що мусить повернутися до Києва, боротися за свою державу, за рідну мову і культуру, скільки буде сил і можливості, “злитись знову зі своїм народом”, розділити з ним його долю. Хоч сумнівів було немало. Не хотіла служити ніякому ворогові своєї Батьківщини (“О краю мій, моїх ясных привітів Не діставав від мене жодний ворог” [с.28]), але разом з тим вважала, що в конкретній ситуації, яка склалася, треба було спробувати використати зіткнення ворожих сил для боротьби за власну державу. Про її тогочасні настрої свідчать виголошені нею реферати “Вступне слово на Академію в честь Івана Мазепи” та “Партачі життя”.

Зі змісту “Вступного слова...” видно, що саме Мазепа для неї – “символ справжнього голови держави і символ змагання за її суверенність”. На її думку, І.Мазепа вже у свій час розумів, “що таке держава і що таке нація”, “розумів, що держави стоять не на династії, а на внутрішній єдності і силі народу”. “І це

той, – продовжувала вона, – хто силу нації бачив не лише в озброєнні військовому, а і в духовому. Як символ змагань, Мазепа – це той незламний дух, що з залізною консеквенцією вів свій наріз з безнадійної руїни до тієї незалежності, яка і досі для нас всіх є найвищою метою” [с.134].

Доповідь викликала прямі аналогії між Великою Руїною, яку переживала Україна часів Мазепи, і тою руїною, яку завдала їй Московщина в новітні часи. І як тоді Мазепа шукав шляхів, як “обрубати нахабні московські пальці, що вже глибоко вбилися в живе тіло української нації” і в цій боротьбі шукав собі союзників серед ворогів Москви, був і лисом і левом, бо усвідомлював, що “ослаблена Україна не могла в безпосередній одвертій боротьбі поставити чоло перебудованій і зміцненій Петром московській державі” [с.132], – так і тепер (прочитувалося між рядками) мали діяти нинішні борці за незалежну Україну.

Звернення до постаті Івана Мазепи було для Олени Теліги нагодою ще раз задуматися над проблемою ролі в історії провідників і маси, вона висловила своє переконання, що “народня маса завжди готова до чину, тільки треба вміти її попровадити, бо народня маса завжди – як чародійний музичний інструмент, на якому великий мистець дасть прекрасний, величний концерт, а в руках іншого цей інструмент буде або мовчати, або фальшувати безжалісно” [с.130 – 131].

У доповіді “Партачі життя (До проблеми цивільної відваги)” Олена Теліга говорить про необхідність шанувати своїх героїв, творити культ героїзму. “Бо чим вищий п’єдестал побудуємо для тих, що стали символом наших визвольних змагань, тим далі падатиме роз’яснюоче світло від цього символу – тим ширші маси будуть бачити яскравий дороговказ для свого життя і своєї боротьби” [с.138]. Однак, вважала вона, шануючи і підносячи національних героїв, необхідно їхні думки й ідеї закріплювати в житті, готувати маси до сприйняття тих ідей, щоб могли вони зрозуміти вчинки своїх героїв і вони не здавалися їм дикими і безглуздими. Вона дуже була стурбована тим, що в житті є багато його “партачів”, людей, не здатних захистити свою власну гідність і проявляти цивільну відвагу в щоденному житті, а без цього найсвятіша ідея не може перемогти.

Читаючи цей твір Олени Теліги, не перестаєш дивуватися, наскільки актуальними є сьогодні висловлені в ньому думки. Адже саме велика маса “партачів життя” в сьогоднішній Україні заважає їй різко розірвати з минулим і твердо стати на шлях розвитку незалежної, демократичної, цивілізованої держави. Партачі життя, вважала Олена Теліга, “є ті, “що все дивились, та мовчали, та мовчки чухали чуби”, в той час коли не раз одним словом, одним посушенням могли б підтримати якусь велику правду або, навпаки, знищити якесь велике зло...” [с.140]. “Вони, як соняшники, хилять свої голови то в один, то в другий бік, залежно від того, в який саме бік падає сонце загальної opinіo чи чийогось успіху і де саме можна витягнути максимум матеріальної користі для себе. Під час бурі, під час боротьби, під час гострого напруження двох сторін, коли невідомо, кого чекає перемога, вони... плутаються між одними і другими, кажучи компліменти то одним, то другим, готові стати кожної хвилини при боці все одно якого переможця, помагаючи йому лише в його останньому ударі, щоб цим дешевим коштом купити собі право бути пізніше в перших рядах коло нього” [с.141].

“Партачі життя, – на її думку, – це ті люди, що не мають звичайної, не героїської, а буденної цивільної відваги, без опертя якої найвищий героїзм зависав у повітрі, не пустивши коріння ані в землю, ані в маси. Тому власне тепер, коли стільки слів присвячується героїзмові, мусимо сказати собі одверто: культ героїзму є не до подумання без культу цивільної відваги, про яку чомусь – забуваємо цілковито” [с.140].

Цивільна відвага, за визначенням Олени Теліги, “то є передусім вміння сказати “ні”, коли від тебе вимагають речі, противні твоїй гідності і твоїм переконанням...”

То є вміння бути собою у всіх обставинах і перед людьми різних поглядів і різних становищ, одверто маніфестувати і боронити свої власні переконання і людей, думки яких ти ділиш.

То є вміння підтримувати людей, яких ти шануєш, ризикуючи навіть з цього приводу різними неприємностями та охолодженням з боку інших. І то є, зрештою, вміння сказати в очі гірку правду тим, кому ця правда належить, а не шепотіти її по кутках іншим, нагороджуючи при зустрічі об’єкт своїх шепотінь дружнім поглядом і сердечним стиском руки” [с.144].

Сама таку відвагу мала і дії свої приміряла до цього нею ж виробленого кодексу честі. Великими взірцями цивільної відваги для неї були Микола Міхновський, Олена Пчілка, Леся Українка.

Особливе місце в творчій спадщині Олени Теліги займають її роздуми над роллю жінки в житті суспільства, в боротьбі за націю і незалежну державу. Вперше чітко виразила свою позицію з цього питання у вірші “Мужчинам” (1932 рік), який вважала, очевидно, для себе програмним, бо включила (єдиний із своїх творів) у нею ж підготовлену збірку віршів українських поетів “Буде буря!”, яка мала вийти в Празі 1941 року і повинна була сприяти патріотичному вихованню. У цьому вірші поетеса виразила своє передчуття бою, що наближався, і в який жінки зберуть чоловіків. Свою ж власну місію, на думку Олени Теліги, жінки повинні бачити в тому, щоб дарувати чоловікам свою ніжність, віру в їхню міць і цим підтримувати бойовий дух. Братися за спис – не жіноча справа... Але, коли треба буде для здобуття перемоги, жінка стане поряд із чоловіком і піде з ним до кінця.

Гойдайте ж кличний дзвін! Крешіть вогонь із кремнів!
 Ми ж, радістю життя вас напоївши вщертъ,
 Без металевих слів і без зітхань даремних
 По ваших же слідах підемо хоч на смерть! [с.18].

Проголошені в цьому вірші ідеї Олена Теліга буде розвивати в багатьох своїх поетичних і публіцистичних творах. Лірична героїня її “Вечірньої пісні” готова перебрати у свої долоні, на свої коліна всі тягарі, які пригнічують душу коханого, своєю ніжністю розтопити його тривоги і цю ніжність передати як найміцнішу зброю для майбутньої боротьби.

Не візьмеш плачу з собою –
 Я плакати буду пізніш.
 Тобі ж подарую зброю:
 Цілунок гострий, як ніж.
 Щоб мав ти в залізнім свисті
 Для крику і для мовчань –
 Уста рішучі, як вистріл, –
 Тверді, як лезо меча [с.46].

Олена Теліга вважала, що характерним для української жінки має бути поєднання найкращої жіночності з найкращою мужністю. Вона докоряла українським письменникам і поетам, у тому числі Є.Маланюку – “найвизначнішому поетові нашої доби” за те, що в українській літературі не створено ідеального образу жінки-українки, а жіночі типи малюються двома кольорами: жінка-рабиня і жінка-вамп. Є ще, правда, й третій тип, зауважує вона: різка, енергійна, позбавлена сантименту, “жінка-товариш”, але в ній “так мало жіночости, що – викликаючи пошану – ніколи не викликає любови й адорації” [с.85]. Свої роздуми з цього приводу вона в гострій полемічній формі виклала в рефераті “Якими нас прагнете?” (1935 рік).

Її хвилює не тільки те, які образи української жінки створені літературою, а й те, якою вона є в житті і якою прагне бути. Вона надає величезного значення ролі жінки у формуванні нації борців і стурбована тим, що коли від жінки “вимагається бути лише матір’ю і жінкою, то для неї буде далеко важнішою рідна стріха від рідної землі. А дітей своїх (а часом і чоловіка) виховає вона “по своєму образу і подобию” на героїв боротьби за життєві вигоди і за всякі, для того потрібні компроміси. Тоді її прив’язання до свого тіснішого колективу – родини не раз штовхне її до зради ширшого колективу – нації.

“Так буде завжди, – підкреслювала Олена Теліга, – доки кожна українка не навчиться дивитися на чоловіка, дітей, а головне на саму себе, не лише як на сторожів домашнього вогнища, а передусім – як на сторожів цілости, щастя і могутности більшої родини – нації” [с.91].

Вона зауважила, що в житті все частіше і частіше зустрічаються жінки, які порвали зі старим шаблоном “жінки-рабині” і новітнім “вампом”, вони віддають усі свої думки, всю свою працю і хотіли б віддати своє життя рідному краю. Але багато з них, на думку Олени Теліги, стали “суворими амазонками, мужчинами в спідниці, позбавленими всякої жіночости. Безперечно, вони можуть багато зробити для суспільности, але той викривлений, хоч часом і корисний, тип жінки ніколи не стане джерелом натхнення мужчини, який потребує поважності в чині і при праці, але ніжности й гумору – в перерві” [с.94].

Для Олени Теліги ідеалом української жінки, який найбільше відповідав добі і до якого вона сама намагалася наблизитися, була жінка, яка “вже не хоче бути ні рабинею, ні “вампом”, ні амазонкою. Вона хоче бути Жінкою. Лише такою жінкою, що є відмінним, але рівновартісним і вірним союзником мужчин в боротьбі за життя, а головне – за націю” [с.97].

Саме в співпраці з чоловіками повинні шукати жінки своє місце в громадському житті, вважала Олена Теліга, і дуже скептично ставилася до тих жіночих організацій, які ізолюються, “творять свій власний “баб’ячий” світ з наївними журналами, зібраннями, підкреслюючи на кожному слові свою рівність з чоловіками, і в той же час вкладаючи в свою справу чисто бабську наївність і дрібничковість... Лише в співпраці з чоловіками, а не замикаючися в тісні феміністичні організації, жінка може розвинути цілковито”, – підкреслювала вона в листі до Н.Лівицької-Холодної від 16 серпня 1932 року⁵.

Ці думки вона пізніше розвинула і обгрунтувала в статті “Сліпа вулиця (Огляд жіночої преси)”, яка була опублікована 1938 року в “Вістнику” (кн.4). Підводячи підсумки своїм роздумам про роль жінки в житті суспільства, про жіночу пресу і жіночі організації, Олена Теліга писала: “Не мають рації ні ті, що бачать місце української жінки лише при господарстві в родині, ні ті, що роблять з неї лише громадську діячку, чи ще гірше – дуже коштовну здобич в руках нещасного знаряддя грошей – мужчини.

Роля української жінки, – наголошувала вона, – є так само війнятка, як війнятковим є положення її краю. Вона мусить бути і його будівничим, допомагаючи мужчинам, і в той час господинею в житті

мужчин”. А цього завдання навчить жінку, вважала Олена Теліга, “лише саме життя і та преса, що відбиває його в усіх його добрих і злих, “субтельних і брутальних”, мужеських і жіночих проявах” [с.123].

Олена Теліга була переконана в тому, що вибороти власну державу зможе лише сильна нація, згуртована волею до перемоги, і завдання українських патріотів, у тому числі й майстрів слова, вбачала в тому, щоб готувати себе і всю націю до такої боротьби. Ці мотиви звучать у багатьох її поетичних та публіцистичних творах, у епістоляріях.

У статті “Книжка – духова зброя” (1941 рік) О.Теліга висловила думку, що вельми актуально звучить і в наші дні: чужинці не раз закидали нашу батьківщину своїми книжками, “і ті книжки теж не раз були духовою зброєю, лише зброєю на користь ворога!” [136]. Вона наголошує на необхідності того, щоб слово стало близько коло зброї. “І з нею бути і для неї!” Високо цінує “одного з найвизначніших представників сучасної поезії – Євгена Маланюка” за те, що навіть у назві своєї поетичної збірки він постарався “наставити в один бік цих два, так не раз ворожих собі досі лева” – “Стилет і Стилос” [с.137].

Рецензуючи збірку Є.Маланюка “Перстень Полікрата” (1939 рік), вона високо оцінила її за виразну індивідуальність і переконуючу патріотику. “Маланюк є поетом націоналістичним”, – писала вона і підкреслювала, що його “поезія не має нічого спільного з бляшаною бомбастикою, на яку так охоче наші критики приліплюють завжди етикетку націоналізму”, “оскільки поезія Маланюка навіть метел меча оживлює молитвою і силою духа зликовує розум і серця безсмертних мертвих, що мають збудити мертвих живих” [с.129]. О.Теліга вважала, що той, хто вміє читати, прочитає у вірші Є.Маланюка “Собор св. Юра” “далеко більше, аніж у десятку патріотичних поезіях, де весь час відміняється слово “Україна” [с.128].

Сама Олена Теліга слово “Україна” в своїй поезії вжила лише один раз, у вірші “Пломінний день”, що є останньою частиною триптиха (“Чужа весна”, “Сонний день”, “Пломінний день”). Але саме в цьому творі вона заявила про свою життєву позицію поетеси-патріотки, що опинилася в чужій весні, серед чужих людей, де підстерігає загроза втратити високі мрії, спогади про рідний край і піддатися ілюзії, що “легко жить без великих хотінь”. Але таке життя – не для неї, вона готова поринути в бурхливий водоспад життя, готова до самопожертви в боротьбі за Українську державу.

Хоч людей довкола так багато,
Та ніхто з них кроку не зупинить
Якщо кинути в рухливий натовп
Найгостріше слово – Україна.

Своїм полум’яним поетичним словом вона прагнула піднести дух нації, запалити, повести за собою інших:

Хай мій клич зірветься у високість
І, мов прапор в сонці, затріпоче,
Хай кружляє, мов невтомний сокіл,
І зриває рідних і охочих!

Вона передчувала наближення жорстокої боротьби за свою незалежну державу – Україну, коли треба буде справами підтвердити задекларований у словах патріотизм, і заявила про свою готовність до цього:

І коли закрутить непогода
І мене підхопить, мов піщину,
Хай несуть мене бурхливі води
Від пориву до самого чину! [с.21]

Олена Теліга вважала, що поет, письменник лише тоді виконає свій обов’язок перед нацією, державою, коли його слова не будуть розходитися з власними діями. Наталя Лівіцька-Холодна писала в своїх спогадах про Олену Телігу: “Для Лени біографічні подробиці авторового життя мали величезне значення. У неї слово не сміло розходитися з ділом. Так, Руссо вона не любила за те, що він покинув своїх дітей. Толстого вона ненавиділа, за її власним висловом, за те, що він пропагував одне, а робив друге”⁶. О.Теліга в листах до Н.Лівіцької-Холодної часто піднімала цю тему. “Звичайно, – писала вона, – життя одне, а творчість – друге, але для мене незрозуміло, як можна виголошувати якісь ідеї і не служити їм? Навівши цілий ряд прикладів такої невідповідності, вона звертається до подруги: “Ми з тобою будемо старатися, щоб наші слова не розходилися з ділом”⁷.

Цю відповідність слова і діла вона особливо цінувала в людях. У листі до приятельки Ксенії Світлик від 3 серпня 1937 року Олена Теліга ділилася враженнями, які справив на неї поет Сергій Кушніренко, і зазначала: “Буде з нього, здається, тип людини, що ми так мало маємо: яка вміє єднати слово з ділом”⁸.

У своєму житті і творчості Олена Теліга слідувала саме такому принципу, і це відзначали всі, хто знав її особисто. Олімпіада Скорупська, яка бачила Олену Телігу в Києві перед арештом 9 лютого 1942 року, коли вона йшла на зустріч до Спілки письменників, де призначила зустріч з товаришами, згадувала, що на пораду не йти туди, бо була небезпека арешту, Теліга відповіла: “На мене чекають люди. Я не можу не прийти тому, що боюсь арешту. Зрештою – їх також поарештують. Я не можу втікти, бо хтось міг би сказати: в небезпеці нас лишила, а перед небезпекою говорила про патріотизм і жертвенність” [с.416]. Олег Штуль уже після трагічної загибелі поетеси скрушно запитував у листі до Д.Донцова: “Невже лише п.Олена могла в житті бути такою, як в поезії?”⁹

Задумаймося: наскільки менше нерозв’язаних проблем мала б нині наша незалежна держава, якби її керівники і всі громадяни усвідомлювали себе українцями, дбали про “єдність в народі”, про свою мову і культуру, про те, щоб книги, які читаються в нашій державі, не були духовною зброєю проти неї, а служили піднесенню власної нації, якби не було серед нас “партачів життя”, які на виборах різних рівнів голосують не за того кандидата, чия програма їм більше імponує, а за того, у кого більше шансів перемогти і за кого агітує безпосередній начальник, якби всі ми сповідували принцип відповідності слова і діла, вірність якому Олена Теліга засвідчила своїм життям і смертю.

¹Матеріали до історії літератури і громадської думки. ТЗ. Листування з американських архівів, 1857 – 1933. – Нью-Йорк, 1992. – С.604. Далі – Листування...

²Теліга Олена. Братерство в народі // Теліга Олена. О краю мій...: Твори, документи, біографічний нарис. – К., 1999. – С.160. Далі посилання на це видання подаються в тексті, сторінки вказані в дужках.

³Листування... – С.690.

⁴Листи Олени Теліги до Ксенії Світлик передані адресаткою до Всеукраїнського жіночого товариства імені Олени Теліги, зберігаються в архіві товариства.

⁵Листування... – С.613 – 614.

⁶Лівницька-Холодна Наталя. Спомин про короткий період життя Олени Теліги // Сучасність. – 1990. – №10. – С.88. 7Листування... – С.663, 664.

⁸Архів Всеукраїнського жіночого товариства імені Олени Теліги.

⁹Напишіть, пане докторе, про її поезії, її життя, її стиль: Про Олену Телігу в листах Олега Штуля до Дмитра Донцова /Публ. Н.Миронець // Жіночий погляд. Ч.3 (Укр. Слово. – 2000, 18 – 24 травня).